

ALBERT KLUYSKENS
DE TAAL ALS HEFBOOM VOOR DE ONTVOOGDING
VAN DE VLAAMSE JURIST

(6 september 1885 - 21 december 1956)

door

L. BURGELMAN

1. Voor vele juristen die de afgelopen jaren zijn afgestudeerd aan de faculteit der rechtsgeleerdheid van de Universiteit Gent roept de naam Kluyskens wellicht de herinnering op aan de leeszaal met Belgische tijdschriften die zij in de loop van hun studies toch minstens één keer hebben bezocht. Slechts weinigen onder hen echter zullen zich tijdens hun studentenjaren vragen hebben gesteld over de figuur Kluyskens en de reden waarom een zaal naar hem is vernoemd. In deze bijdrage zal hopelijk worden aangetoond dat al die jonge juristen in wording ten onrechte onachtzaam zijn voorbij gelopen aan het borstbeeld van Kluyskens, dat de naar hem genoemde zaal siert.

2. Kluyskens werd op 6 juni 1885 te Landegem geboren. Hij was een telg uit een geslacht van geneesheren. Zijn overgrootvader, Jozef Frans Kluyskens (1771-1843), was professor in de chirurgie aan de Gentse universiteit en bracht het zelfs twee keer tot rector van deze instelling. De jonge Albert had het echter niet zo begrepen op een loopbaan als geneesheer. In 1903 vatte hij immers zijn studies in de rechten aan. Ofschoon hij uit een liberaal gezinde familie kwam, sloot de student Kluyskens zich aan bij een katholieke studentenvereniging. Op 10 oktober 1908 behaalde hij zijn doctoraat in de rechten. De kersverse doctor in de rechten besloot zich in te schrijven aan de balie van Gent om er zijn stage te doen als advocaat. Alsof het voorbestemd was, volbracht hij zijn stage bij Georges Van den Bossche, die toentertijd burgerlijk recht doceerde aan de Gentse universiteit. Nog tijdens zijn opleiding tot advocaat, gaf Kluyskens uiting aan zijn vlaamsgezindheid door zijn lidmaatschap van de Vlaamse Conferentie der Balie van Gent. In 1919 verliet hij de balie om adjunct-referendaris te worden bij de Rechtbank van Koophandel te Gent. Zijn loopbaan in de magistratuur was echter van korte duur. In 1923 zette hij de stap naar de academische wereld en liet hij zich opnieuw

inschrijven aan de balie. Hij wilde immers géén kamergeleerde worden! Hij verliet de balie definitief in 1949. Op 24 september van dat jaar werd hij opgenomen op de lijst van ere-advocaten. Van 1946 tot 1948 was hij nog stafhouder geweest. Voorwaar een mooie bekroning van zijn loopbaan als advocaat, waarin hij voornamelijk actief was geweest in het personen- en familierecht en het handelsrecht.

3. In 1923 maakte Kluyskens dus de overstap naar de academische wereld. Bij K.B. van 20 oktober van dat jaar werd hij benoemd tot docent aan de rechtsfaculteit van de Gentse Rijksuniversiteit. Hij werd belast met de Nederlandse cursus „Algemene grondbeginselen van het hedendaags burgerlijk recht” en de eveneens Nederlandse cursus „Historische inleiding tot het burgerlijk recht”. Reeds in september 1924 volgde een eerste uitbreiding van zijn leeropdracht. In de jaren nadien zouden er nog vele volgen. Bij K.B. van 28 juni 1928 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleraar, in 1935 volgde zijn benoeming tot gewoon hoogleraar. Hij bereikte ook de top van de academische ladder. Nadat hij in de periode 1933-1936 decaan van de rechtsfaculteit was geweest, werd hij, en niet zijn collega René Dekkers (cf. de bijdrage van D. Heirbaut over deze figuur), bij K.B. van 29 augustus 1950 benoemd tot rector van de Rijksuniversiteit Gent voor een periode van drie jaar. In zijn functie van rector speelde hij een belangrijke rol bij de totstandkoming van de wet van 28 april 1953, die de rijksuniversiteiten een ruime mate van autonomie verschafte. In 1955 ging hij op emeritaat, na een professoraat van méér dan dertig jaar.

4. Reeds bij de aanvang van zijn academische loopbaan zou Kluyskens, die reeds eerder zijn sympathie voor de Vlaamse zaak had laten blijken, geconfronteerd worden met de nefaste gevolgen van de jarenlange verfransing voor de Vlaamse rechtswetenschap. Terugblikkend op de negentiende eeuw, schreef de Gentse professor René Victor, in de bevlogen stijl van een volbloed romanticus, volgende woorden: „... *al wie zoekt naar de uiting van het Vlaamsch bewustzijn in rechtswetenschap en rechtspraktijk gedurende het grootste gedeelte der XIXe eeuw, overblijft een dor veld, waarop slechts enkele armtierige gewassen pijnlijk en anemiek leefden. Het ontbrak hun aan gezonde voedingssappen, aan een natuurlijk midden, waarin zij weelderig hadden kunnen opschieten en de landman, die hen had moeten plegen en verzorgen, beschouwde ze maar al te zeer als onkruidstengels die moesten gewied worden uit den tuin van het Fransch juridisch leven in ons land.*” Welnu, door de creatie van het Vlaams Rechts-

genootschap (VRG) in 1926, onder auspiciën van professor Kluyskens, zou de Vlaamse student aan de Gentse rechtsfaculteit het „natuurlijke midden” vinden waarin hij zichzelf kon ontplooiën tot een volwaardig jurist zonder zich te moeten schamen voor zijn Vlaamse wortels. En de landman zou, in de figuur van professor Kluyskens, ere-voorzitter van het VRG, niet langer onkruid wieden, maar vele jonge juristen in wording enten op de stam van een zich ontwikkelend Vlaams bewustzijn.

5. Op 23 december 1926 werd te Gent het „*Vlaamsch Rechtsgenootschap*” boven de doopvont gehouden(1). Het stelde zich tot doel „*den persoonlijken arbeid onder de studenten in hun moedertaal te bevorderen, door 'Voordrachten, Pleitoefenen, Studiereizen' en het gebeurlijk uitgeven van een bulletijn.*” Pas na enig aarzelen werd besloten om professor Kluyskens als ere-voorzitter te vragen. Gevreesd werd dat de overmatig drukke lessenrooster en de zeer uitgebreide wetenschappelijke werkkring Kluyskens in de onmogelijkheid zouden plaatsen het ere-voorzitterschap te aanvaarden, maar hij aanvaardde de functie uiteindelijk toch. Door de deskundige leiding en het prestige van Kluyskens kwam de pas geboren studentenvereniging tot grote bloei. Tijdens haar eerste werkingsjaar kon zij reeds bogen op 24 ingeschreven leden. Uit de verslagen van de bestuursvergaderingen kan nuttige informatie worden gehaald over de verhouding van Kluyskens tot het VRG. Zij tonen zeer duidelijk zijn actieve betrokkenheid bij het reilen en zeilen van de jonge studentenclub: „*Geen enkele vergadering heeft hij verzuimd; steeds gaf hij onderwerpen ter studie op, moedigde ons tot werken aan, maakte bij gelegenheid van de pleidooien zakelijke en nuttige opmerkingen, wenste, waar het pas gaf, de sprekers geluk of sprak een bemoedigend woord.*”

De verslagen verschaffen ook enig inzicht, zij het wel via de hand van de verslaggever, in de visie van Kluyskens op de doelstellingen van het VRG. Voor Kluyskens is vooral het zich behoorlijk leren uitdrukken, het bevorderen van de „*Vlaamsche rechtstaal*” en het toepassen van de taal op concrete gevallen van cruciaal belang. Hij ziet hierin „*een kostbaar hulpmiddel om de cursussen beter te doorgronden en te verstaan; om zich te oefenen in het pleiten.*” En hij wordt zelfs humoristisch wanneer hij zegt: „*om later door de ouderlingen van de sint-Ivo-vereeniging niet meer voor den aap gehouden te worden.*”

(1) Er waren reeds eerder voorbereidende stappen gezet door rector Christiaen en de heren Joris Lens, Antoon Vercruyse en Octave Vernimmen (Jaarverslag over de werking van het „*Vlaamsch Rechtsgenootschap*” 1926-1927).

Het goed beheersen van de Vlaamse rechtstaal is voor Kluyskens de eerste voorwaarde om van het VRG „*een kern van Vlaamsche rechtsgeleerden midden in het verfranschte Gent*” te maken. Het VRG moet bekwame leiders vormen om te voorkomen „*dat onze tegenstanders ons volk nog lager doen zinken.*” Kluyskens was niet blind voor het Vlaams bewustzijn dat zich eind jaren twintig begin jaren dertig van de twintigste eeuw begon te manifesteren: „*Zoals ons volk zijn eigen genus, hoedanigheid en ziel heeft; zoo ook moeten wij leven naar de ziel van ons volk en moet zij de bron zijn van onze ontwikkeling.*” De vlaamsgezindheid die Kluyskens aan de dag legde was echter geenszins enggeestig. Niettegenstaande hij de mening was toegedaan dat in Vlaanderen het Vlaams in ere moest worden gehouden, was hij van oordeel dat dit moest gerealiseerd worden „*niet door deel te nemen aan theatrale meetings, maar door daden en werken; in andere woorden door een alzijdige ontwikkeling te verwerven en tevens een grondige kennis van ons volk en onze taal.*” Het pragmatisme van de homo academicus was dus nooit ver weg, een pragmatisme dat Kluyskens ook op andere momenten in zijn leven heeft gekenmerkt.

6. Wat de invloed is geweest van Kluyskens' vlaamsgezindheid op de door hem opgeleide Vlaamse juristen is wellicht moeilijk te achterhalen, maar zeker is dat vele studenten op meesterlijke wijze zijn gevormd door Kluyskens. Hij stond bekend om zijn pedagogische kwaliteiten. Hij had echter ook een uitgesproken mening over de opbouw van de rechtenstudie. Zelf klassiek geschoold, beschouwde Kluyskens de toenmalige kandidaturen als een noodzakelijke voorbereiding op de kennismaking met de positiefrechtelijke vakken. Via geschiedenis, filosofie en talen moest de beginnende student kritisch gevormd worden om de studie van het positieve recht met het vereiste inzicht te kunnen aanvatten. Hij heeft zich dan ook altijd verzet tegen het invoeren van positiefrechtelijke vakken in de kandidaturen. Dit zou volgens hem leiden tot het devalueren van de juridische opleiding. Op een ogenblik dat in allerlei cenakels plannen worden gesmeed om de rechtenopleiding aan te passen in het licht van de zogenaamde Bologna-verklaring, doet men er goed aan nog even stil te staan bij de visie van Kluyskens op de studie in de rechten.

7. Een woord nu over zijn geschriften. Albert Kluyskens zal in juridische middens ongetwijfeld in de eerste plaats bekend blijven omwille van zijn *Beginselen van het Burgerlijk Recht*. Tussen 1925 en 1945 verschenen acht lijvige boekdelen waarin de verschillende onderdelen van het burgerlijk recht voor het eerst op een overzichtelijke

en omvattende manier in het Nederlands werden behandeld: in 1925 verscheen *De Verbintenissen*, in 1927 *De Erfenissen*, in 1930 *De Schenkingen en Testamenten*, in 1934 *De Contracten*, in 1936 *Zakenrecht*, in 1939 *Voorrechten en Hypotheken*, in 1942 *Personen- en Familierecht* en in 1945 tenslotte *Het huwelijkscontract*. Algemeen wordt aangenomen dat dit werk een substantiële bijdrage heeft geleverd tot de strijd voor de vernederlandsing van de Vlaamse rechts-cultuur.

8. Toen de eerste delen van Kluyskens' magnum opus verschenen, liepen de reacties op dit werk echter sterk uiteen. Voor professor Emiel Van Dievoet van de Leuvense rechtsfaculteit was het werk niet meer dan een leerboek voor de studenten. Het had dus niets weg van het *Traité* van Henri De Page, waarin gepoogd werd om ook een visie op het recht te ontwikkelen (cf. de bijdrage van D. Heirbaut over De Page). Dat ontlokte Van Dievoet volgende opmerking: „*Tot welke richting Mr. Kluyskens behoort is niet licht te achterhalen: oude en nieuwe literatuur, Belgische en Fransche rechtspraak worden veelal door elkaar geciteerd.*” Van Dievoet stond bovendien zeer kritisch tegenover het „leerboek” van Kluyskens. Hij verweet Kluyskens een gebrek aan methodiek, de afwezigheid van een systematische bibliografie, de afwezigheid van rechtsvergelijking en een niet altijd onberispelijk taalgebruik. Kortom: „*men vraagt zich af of de wetenschappelijke methode voor dezen auteur een onderwerp van overweging is geweest.*”

9. Tegenover de kritische opmerkingen vanwege Van Dievoet staan echter de lofuitingen van Victor. Victor had het over „*het verschijnen van hoogstaande wetenschappelijke werken*” waarvan reeds in 1925 „*een prachtig resultaat*” kon vastgesteld worden „*door de publicatie van het eerste deel van Prof. Kluyskens over het burgerlijk recht, gewijd aan de verbintenissen.*” Het werk is volgens Victor „*niet alleen uiterst verzorgd wat betreft de terminologie, doch ook wat den grond aangaat staan we hier voor een origineel werk van aanzienlijke waarde.*” En hij ging verder: „*Professor Kluyskens heeft volledig de bestaande literatuur over het burgerlijk recht doorgrond en heel onze burgerlijke rechtspraak terdege bewerkt. Doch hij heeft de reusachtige taak, ... ons een uitgebreid leerboek over het burgerlijk recht te bezorgen, opgevat in den breedsten geest en naast de Belgische en Fransche rechtsliteratuur heeft hij ook grondig de Nederlandsche schrijvers over het burgerlijk recht bestudeerd.*” Een grotere tegenpraak met het oordeel van Van Dievoet is wellicht niet mogelijk. De

lofzang van Victor op het werk van Kluyskens moet echter genuanceerd worden, in die zin dat de vraag zich opdringt of de oordeelsvorming van Victor niet al te zeer vertroebeld was door zijn sympathie voor het Vlaamse engagement van Kluyskens. Voor Victor „*leverde de arbeid van Prof. Kluyskens er het onmiddellijke bewijs van welke heerlijke vruchten de vervlaamsching van ons hooger onderwijs voor onze taal en onze kultuur zou medebrengen.*”

10. In het voordeel van Kluyskens pleit wel dat hij bij het schrijven van zijn *Beginselen* niet eens kon terugvallen op degelijke wetteksten. De authentieke Nederlandse tekst van het Burgerlijk Wetboek verscheen immers pas in 1962! Ingeval een boekdeel moest herdrukt worden, getroostte Kluyskens zich ook de moeite om de rechtsterminologie uit de vorige editie aan te passen aan de nieuwe wetteksten, waar nodig werden gallicismen verbeterd en telkens werd de stof grondig herzien en bijgewerkt. De rechtsvergelijking kwam daarbij steeds vaker aan bod. De methode die Kluyskens gebruikte voor het bijwerken van zijn *Beginselen* verdient de aandacht. Met publicaties in de juridische vakliteratuur probeerde hij een discussie op gang te brengen over bepaalde problemen. De verschillende elementen in de discussie werden dan door hem samengevat en deze samenvatting werd vervolgens verwerkt in de herziene versie van zijn *Beginselen*. In vele gevallen kon Kluyskens zich niet aansluiten bij de heersende meningen en kwam hij op doeltreffende gronden tot geheel eigen inzichten. Deze vaststelling leidde destijds tot de suggestie om in het kader van een thesis de „*originele en zeer persoonlijke bijdrage, die door Prof. Kluyskens aan het burgerlijk recht is gebracht*” grondig te onderzoeken. Als onderwerp voor een doctoraal proefschrift klinkt dit inderdaad niet slecht. Welke doctorandus durft de uitdaging aan?

11. Of de *Beginselen van het Burgerlijk Recht* voor Kluyskens méér waren dan een handboek voor de rechtenstudent, blijft moeilijk te achterhalen, nu nergens in de onderscheiden boekdelen van dit omvangrijke werk een voorwoord of een inleiding is terug te vinden waaruit het eigenlijke opzet van de auteur kan worden afgeleid. Toen Kluyskens in 1956 overleed, lagen op zijn bureau honderden bladzijden van het door hem ontworpen *Algemeen Deel* van zijn *Beginselen*. Het was in juridische kringen bekend dat hij werkte aan een algemene inleiding tot zijn *Beginselen van Burgerlijk Recht*, waarin hij de grondslagen van het burgerlijk recht zou samenvatten. Er werd veel verwacht van dit werk. Door het overlijden van de auteur bleef dit

cruciale boekdeel evenwel onvoltooid. Het zou uitermate interessant zijn om de notities van Kluyskens, voor zover deze bewaard zijn gebleven, aan een grondig onderzoek te onderwerpen. De vraag naar zijn intenties bij het schrijven van zijn *Beginselen* blijft dus open.

Dit neemt echter niet weg dat de *Beginselen van Burgerlijk Recht* de enorme verdienste hebben gehad om het Belgische recht toegankelijk te maken voor de Vlaamse juristen in wording. Met zijn *Beginselen*, waarvan de onderscheiden boekdelen meermaals werden herdrukt, werd Kluyskens één van de belangrijkste grondleggers van de Nederlandstalige rechtsleer in Vlaanderen. Nu de toegankelijkheid van het Belgisch recht niet langer problemen stelt, meer nog, nu zich stilaan twee onderscheiden juridische culturen aan het ontwikkelen zijn binnen het Belgische juridische kader, is de nood aan werken zoals de *Beginselen* van Kluyskens veel minder groot. Bovendien is de „eeuwigheids-waarde” van de *Beginselen* wellicht minder dan die van De Pages *Traité*, dat pretendeerde om veel meer te zijn dan zomaar een handboek voor de student. Dit alles heeft tot gevolg dat de *Beginselen* van Kluyskens enigszins op de achtergrond zijn geraakt. De oudere rechtspracticus durft nog wel eens verwijzen naar de *Beginselen*. Voor zijn jongere collega zijn deze echter geen referentiewerk meer. Gelet evenwel op de oorzaak hiervan, zou Kluyskens, mocht hij nog leven, wellicht niet rouwig zijn om het in onbruik raken van zijn magnum opus. Het zou voor hem immers betekenen dat zijn streefdoel, meermaals verwoord tijdens zijn jaren als ere-voorzitter van het VRG, vandaag is bereikt: de uitbouw van een volwaardige Vlaamse rechtscultuur.

12. Naast zijn *Beginselen van Burgerlijk Recht* schreef Kluyskens in zijn rijk gevulde loopbaan talrijke juridische artikelen en noten bij elkaar. De meeste van die publicaties houden verband met het huwelijksvermogens- en het handelsrecht, de rechtstakken die ook in zijn advocatenpraktijk prominent aanwezig waren. Zijn lijst met publicaties neemt een aanvang in 1911 met een bijdrage over het openbaar bod, verschenen in de *Jurisprudence Commerciale des Flandres*. Een hoogtepunt vormt zijn artikel over de gezamenlijke ouderlijke boedelverdeling uit 1919, verschenen in *La Belgique Judiciaire* van dat jaar. Deze bijdrage zou dermate inspirerend werken voor de Franse juristen dat ze in Frankrijk het uitgangspunt vormde voor de ontwikkeling van een nieuwe theorie met daaraan gekoppeld de creatie van een nieuwe rechtsfiguur. Het succes van zijn artikel deed de buitenlandse waardering voor het werk van Kluyskens gevoelig toenemen, óók in Frankrijk. Enige ironie is het lot niet vreemd. Kluyskens, de man

die zijn leven lang heeft gevochten tegen de Franstalige overheersing van het Belgisch rechtsleven, werd zelf even een inspiratiebron voor de Franse juristen. Een ander hoogtepunt vormde zijn in 1922 verschenen studie over neutrale gastvrijheid in de oorlog op zee. Met deze bijdrage werd hij laureaat van de Koninklijke Academie van België, Klasse der Letteren, Morele en Politieke Wetenschappen.

13. Men kan zich afvragen hoe het mogelijk is dat één man erin slaagt om een zo omvangrijke publicatielijst uit te bouwen. Welnu, in het geval van Albert Kluyskens kan het antwoord worden samengevat in één enkel begrip: opoffering. Zo waren de begrippen vakantie en reizen vreemd aan de immer bedrijvige jurist. De enige ontspanning die Kluyskens zichzelf gunde was de rozenteelt op zijn buitenverblijf te Laarne.

14. Zoals zoveel juristen raakte Albert Kluyskens aangestoken door de microbe van de politiek. Bij de verkiezingen van 24 mei 1936 wist hij een mandaat als volksvertegenwoordiger voor de Katholieke Volkspartij uit de brand te slepen. Hij zou uiteindelijk tien jaar in de Kamer zetelen. In 1946 werd hij verkozen tot senator voor de Katholieke Volkspartij. De juridische inzichten van de professor in de rechten werden door de Katholieke Volkspartij, maar ook door de andere fracties in het parlement naar waarde geschat. Hij werd om die reden dikwijls aangesteld als verslaggever. Tot de belangrijkste politieke dossiers waarin hij een gewichtige rol heeft gespeeld worden onder meer gerekend: de oprichting van de Raad van State (Kluyskens werd algemeen getipt als voorzitter van dit rechtscollege maar haalde het uiteindelijk niet), de hervorming van de Nationale Bank van België, de wijziging van artikel 1244 B.W. inzake het uitstel van betaling, en de pachtwetgeving. Ook zijn rol bij de verzelfstandiging van de rijksuniversiteiten mag, zoals gezegd, niet onderschat worden. In tijden van crisis, zoals bij de Koningskwesie en de Schoolstrijd, nam Kluyskens steeds een gematigd standpunt in, hoewel het duidelijk was dat hij zelf tot het leopoldistische kamp behoorde en een voorstander was van het vrij onderwijs. Inzake internationale politiek was hij geen groot voorstander van de nog recente Europese instellingen. Hij vreesde immers de invloed van Duitsland binnen deze instellingen. Wie een beter inzicht wil verwerven in zijn politieke ideeën, doet er goed aan de vele artikelen door te nemen die hij schreef voor *De Landwacht* en *De Gentenaar*, waarvan hij overigens hoofdredacteur is geweest. Een grondige studie van deze artikelen was in het kader van deze bijdrage jammer genoeg niet mogelijk.

15. En toen, plots, in de nacht van 20 op 21 december 1956 overleed Albert Kluyskens, in zijn woning te Gent, nauwelijks enkele maanden na de grootse huldiging die hem ter gelegenheid van zijn toelating tot het emeritaat te beurt was gevallen. Daarmee verloren de Vlaamse juristen één van hun belangrijkste vertegenwoordigers, de spreekbuis van de Vlaamse rechtscultuur die hij zelf in belangrijke mate tot ontwikkeling en bloei had gebracht. Zijn begrafenis in de Gentse Sint-Elisabethkerk op 28 december 1956 werd bijgewoond door talrijke prominenten (waaronder Senaatsvoorzitter Gillon en de ministers van state De Schrijver en Van Cauwelaert). Het was een laatste saluut aan een man die werd omschreven als „*één der groten in de historie van ons volk op juridisch en pedagogisch gebied.*”

Opmerkelijk zijn echter de verschillen in berichtgeving rond het overlijden van Kluyskens. Ten zuiden van de taalgrens werd er weinig of geen aandacht aan besteed. In het Rechtskundig Weekblad, dé spreekbuis bij uitstek van de Vlaamse juristen, werd sterk de nadruk gelegd op de rol van Kluyskens als voorvechter van een eigen identiteit voor de Vlaamse jurist, als pleitbezorger voor de ontwikkeling van een eigen Vlaamse rechtscultuur als onderdeel van een bredere Vlaamse cultuurtraditie. In *De Landwacht* werd dan weer een andere strijd van Kluyskens benadrukt: „*Hij was de wijze man die boven alles konsekwent volgens zijn principe leefde en dacht en sprak, ook als hij daarbij alleen moest staan. Dat heeft Prof. Kluyskens gesterkt en geleid in zijn onverpoosde strijd voor de Dynastie en de Kerk. Wars van alle menselijk opzicht beleefde hij zijn diep geloof in alle omstandigheden van het leven. Hij stichtte de mensen rondom door z'n vroomheid en z'n dienstvaardigheid.*” De juridische kwaliteiten van Kluyskens werden echter door niemand in twijfel getrokken.

Literatuur

BAERT, G., „Kluyskens, Albert Marie Adolph”, in *Nationaal Biografisch Woordenboek. Deel 10*, Brussel, Koninklijke Academie, 1983, 349-362.

De Landwacht van zaterdag 22 december 1956.

De Landwacht van zaterdag 29 december 1956.

KLUYSKENS, A., „L'Université de Gand”, in VAN KALKEN, F., KLUYSKENS, A., HARSIN, P. en VAN DER ESSEN, L., *Histoire des universités belges*, Brussel, 1954, 33-54.

KLUYSKENS, A., *Het postulaat van de wereldvrede*, in: Verslag over de toestand van de Universiteit gedurende het Academisch Jaar 1950-1951, 3-10.

Redactioneel, „Professor A. Kluyskens”, *R.W.* 1956-57, 801-804.

SPANOGHE, E., „Albert Kluyskens (1885-1956)”, in LUYKX, T. (ed.), Rijksuniversiteit te Gent. *Liber Memorialis 1913-1960, III, Faculteit der Rechtsgeleerdheid*, Gent, Rectoraat, 1960, 106-110.

VAN DIEVOET, E., *Het burgerlijk recht in België en in Nederland van 1800 tot 1940. De rechtsbronnen*, Antwerpen, De Sikkel, 1943, 153-154.

VAN GOETHEM, F., „In memoriam prof. A. Kluyskens”, *R.W.* 1956-57, 893-896.

VICTOR, R., „Hulde aan Prof. Dr. A. Kluyskens”, *R.W.* 1955-56, 1457-1462.

VICTOR, R., *Een eeuw Vlaamsch Rechtsleven*, Antwerpen, 1935, 98-102.

X., *Hulde aan Albert Kluyskens. Ingericht door de Faculteit der Rechtsgeleerdheid (4 maart 1956)*, Gent, Rijksuniversiteit, 30 p.

X., „Kluyskens, Albert” in *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, Tielt, Lannoo, 1998, 1734.

X., „Me Albert KLUYSKENS”, *J.T.* 1957, 14.

Vlaams rechtskundig genootschap gesticht den 23 november 1926 onder het voorzitterschap van den Heer Hoogleraar A. Kluyskens. Verslagboek 1926-1929, Gent, Universiteitsbibliotheek, Hs. 3512.

Voor een bibliografie van de werken van Albert Kluyskens:

DELVA, W., „Bibliographie van Prof. Dr. A. Kluyskens”, *R.W.* 1955-56, 1461-1464.

SPANOGHE, E., „Albert Kluyskens (1885-1956)”, in LUYKX, T. (ed.), Rijksuniversiteit te Gent. *Liber Memorialis 1913-1960, III, Faculteit der Rechtsgeleerdheid*, Gent, Rectoraat, 1960, 108-110.

X., *Hulde aan Albert Kluyskens. Ingericht door de Faculteit der Rechtsgeleerdheid (4 maart 1956)*, Gent, Rijksuniversiteit, 22-24.